

RATIO

HISTORIA PHILOSOPHIAE

Colecția **Ratio** este coordonată de
Florin George Călian

O NOUĂ ISTORIE
A FILOSOFIEI OCCIDENTALE

VOLUMUL IV

FILOSOFIA CONTEMPORANĂ

ANTHONY
KENNY

Traducere din limba engleză de Doru Căstăian

Editura Ratio et Revelatio

Oradea

2018

Redactor: Otniel Vereş
Coperta: Horia Şandor
DTP: Horia Şandor

Tipărit la Findata Serv SRL
Oradea

Copyright © 2018

**Sir Anthony Kenny 2007 A New History of Western Philosophy, vol. IV:
Philosophy in the Modern World was originally published in English in 2007.
This translation is published by arrangement with Oxford University Press.**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

KENNY, ANTHONY

O nouă istorie a filosofiei occidentale / Anthony Kenny. - Oradea : Ratio et Revelatio, 2015-
4 vol.

ISBN 978-606-8680-28-6

Vol. 4 : Filosofia contemporană / trad. din lb. engleză de Doru Căstăian. -
2018. - Conţine bibliografie. - Index. - ISBN 978-606-8680-70-5

I. Căstăian, Doru (trad.)

14

Imagine coperta I: Piet Mondriaan, 1921 - Compoziţie cu roşu, galben, albastru şi
negru. Pictură în ulei.

Editura Ratio et Revelatio, Oradea
str. Sofiei, nr. 3, Bihor, România, 410183
e-mail: office@ratioetreveatio.com
www.ratioetreveatio.com

În memoria lui Georg Henrik von Wright

CUPRINS

<i>Introducere</i>	11
1. De la Bentham la Nietzsche	15
2. De la Peirce la Strawson	45
3. De la Freud la Derrida	79
4. Logica	101
5. Limbajul	123
6. Epistemologia	143
7. Metafizica	165
8. Filosofia minții	185
9. Etica	209
10. Estetica	237
11. Filosofia politică	255
12. Dumnezeu	275
<i>Cronologie</i>	299
<i>Abrevieri și convenții</i>	301
<i>Bibliografie</i>	309
<i>Indice</i>	319

Notă asupra traducerii

S-a păstrat sistemul de referință pentru citări folosit de Anthony Kenny. Acesta poate fi consultat în secțiunea **Abrevieri și convenții**, unde lucrările românești folosite pentru această traducere sînt marcate în paranteze pătrate. Pentru a ușura lectura, nu s-a mai încărcat textul cu indicarea sursei traducerii românești în note; sursa citării este cea indicată în secțiunea amintită. Excepție fac referințele literare care nu apar în bibliografia generală a volumului.

În cazul textelor care nu au fost încă traduse în limba română, s-a tradus direct din limba sursă (engleză).

INTRODUCERE

Acesta este ultimul dintre cele patru volume ale unei istorii a filosofiei, care urmărește dezvoltarea gândirii occidentale de la origini pînă în trecutul cel mai recent. Primul volum, publicat în 2004, a prezentat istoria filosofiei antice, iar cel de-al doilea, publicat în 2005, a acoperit perioada medievală, de la Sfîntul Augustin pînă la Renaștere. Cel de-al treilea volum, *Filosofia modernă*, s-a ocupat de filosofii cei mai importanți ai secolului XVI, XVII și XVIII, oprindu-se la Hegel, care a murit la începutul secolului al XIX-lea. Volumul de față continuă povestea filosofiei europene pînă în ultimii ani ai secolului XX.

Există două feluri de motive pentru a citi o istorie a filosofiei. Unii oameni citesc considerînd că pot găsi la înțelepții trecutului răspunsuri la chestiuni de interes filosofic general. Alții sînt interesați mai degrabă de oamenii și societățile din trecutul mai recent sau mai îndepărtat și vor să afle cît mai multe despre climatul intelectual al acelor vremi. Am structurat volumul de față, ca și pe cele anterioare, în așa fel încît să vină în întîmpinarea dorințelor ambelor categorii de cititori. Volumul începe cu trei capitole sintetice, fiecare dintre ele urmînd o anumită secvență temporală; urmează alte nouă capitole, fiecare dintre ele tratînd o anumită problemă filosofică, de la logică pînă la teologia naturală. Cititorii care au în primul rînd un interes istoric pot urmări analizele cronologice, folosindu-se dacă doresc de secțiunile tematice pentru informații suplimentare. Cei care au în primul rînd un interes filosofic se pot concentra mai ales pe capitolele de final, folosindu-se de secțiunile cronologice doar pentru a determina mai exact anumite contexte.

Anumite teme se regăsesc în capitole diferite din toate cele patru volume: epistemologia, metafizica, filosofia minții, etica sau filosofia religiei. Alte subiecte au avut o importanță diferită de-a lungul timpului, iar structura capitolelor care s-au ocupat de ele a variat în consecință. Primele două volume și-au început secțiunea tematică cu cîte un capitol despre logică și limbaj, dar nu a mai existat un capitol despre logică în cel de-al treilea volum, deoarece logica a intrat într-o perioadă de hibernare în Renaștere. În schimb, în cadrul perioadei de care se ocupă prezentul volum, logica formală și filosofia limbajului au ocupat o poziție de o asemenea

INTRODUCERE

importanță încît fiecare dintre ele a fost abordată în cîte un capitol de sine stătător. În volumele anterioare, a existat un capitol dedicat fizicii, considerată ca fiind o ramură a ceea ce se numea cîndva „filosofie naturală”; cu toate acestea, întrucît fizica lui Newton era deja o disciplină pe deplin constituită, independentă de speculația filosofică, nu există un capitol dedicat fizicii în acest volum. Volumul III a fost primul care a conținut un capitol despre filosofia politică, întrucît înainte de More și de Machiavelli, instituțiile politice erau atît de diferite de cele pe care le avem astăzi, încît meditațiile filosofilor cu privire la ele nu sînt relevante pentru ceea ce se află aici în dezbateră. Acest volum este primul și singurul care conține un capitol despre estetică: asta presupune o ușoară suprapunere cu volumul anterior, întrucît abia în secolul al XVIII-lea estetica a început să constituie o disciplină autonomă.

Capitolele introductive din acest volum, spre deosebire de cele din volumele anterioare, nu formează o secvență cronologică. Primul capitol trasează într-adevăr o succesiune unică de la Bentham la Nietzsche, dar, din pricina hiatusului care a despărțit filosofia britanică de filosofia continentală în secolul XX, expunerea va aborda diferit cele două tradiții în capitolele doi și trei. Al doilea capitol începe cu Peirce, seniorul filosofiei americane, și cu Frege, care este privit în mod tradițional ca fiind părintele tradiției analitice în filosofie. Capitolul trei se ocupă de o serie de filosofi continentali influenți, începînd cu un om care ar fi urît să fie considerat filosof: Sigmund Freud.

Nu mi-a fost ușor să decid cum și unde să-mi închei expunerea istorică. Mulți dintre cei care au filosofat în cea de-a doua parte a secolului XX sînt oameni pe care i-am cunoscut personal, iar cîțiva dintre ei mi-au fost colegi și prieteni apropiați. Acest lucru face să fie o sarcină dificilă aprecierea obiectivă a importanței lor în comparație cu filosofii pe care i-am abordat în volumele și în paginile anterioare. Fără îndoială că decizia mea de a-i include pe unii în volum și a-i omite pe alții va părea arbitrară unora nu mai puțin calificați ca mine să emită o opinie.

În 1981, am publicat *O scurtă introducere în filosofia occidentală*. Atunci am decis să nu includ în carte niciun filosof în viață. Asta a însemnat, în mod convenabil pentru mine, că mi-am putut termina expunerea cu Wittgenstein, pe care îl consideram și îl consider încă a fi cel mai influent filosof al secolului XX. Dar, din păcate, din 1988 pînă acum au murit mai mulți filosofi pe care oricine se așteaptă să-i găsească într-o istorie a filosofiei vestice – de exemplu, Quine, Anscombe, Davidson, Strawson, Rawls și alții. Așa că a trebuit să găsesc un alt *terminus ante quem*. Mă apropiam de 75 de ani și mi-a trecut prin cap să-i omit pe toți cei mai tineri

INTRODUCERE

decît mine. Dar părea o decizie egoistă. Pînă la urmă am optat pentru o regulă a celor treizeci de ani și am exclus toate operele scrise după 1975.

I-aș ruga pe cititori să nu uite că acesta este ultimul volum al unei istorii a filosofiei care începe cu Thales. El a fost scris într-un mod diferit față de o istorie clasică a filosofiei contemporane. N-am spus nimic, de exemplu, despre neo-scolasticii și neo-kantienii secolului XX și am spus foarte puțin despre cîteva generații întregi de neo-hegelieni. A face astfel de omisiuni într-o carte dedicată filosofiei ultimilor două sute de ani a însemnat să las să existe lacune importante. Dar importanța acestor școli nu este azi decît de a reaminti epocii moderne importanța anumitor gînditori din trecut. O istorie a filosofiei care a dedicat deja pagini consistente lui Aquino, Kant sau Hegel nu are sens să trateze la fel de serios asemenea școli.

Ca și în cazul celorlalte volume, publicul țintă pe care l-am avut în minte sînt studenții de anul doi sau trei. Cum nu toți cei interesați de istoria filosofiei sînt studenți la filosofie, am încercat să nu presupun că aceștia ar fi întrucîtva familiari cu tehnicile și jargonul filosofic. De asemenea, nu am inclus în bibliografia volumului decît cărți în limba engleză, cu excepția volumelor originale ale gînditorilor care au scris în alte limbi. Întrucît multă lume citește filosofie pentru propria delectare și pentru a se educa, și nu obligată de vreo programă școlară, am încercat să evit termenii prea tehnici și să elimin orice dificultate din calea cititorului, cu excepția celor pe care le presupunea textul însuși. Dar, oricît m-aș strădui, filosofia este imposibil de transformat într-o sarcină facilă. Filosofia, după cum s-a mai spus, nu poate fi floare la ureche.

Îi datorez mult lui Peter Momtchiloff, colegilor lui de la Oxford University Press și celor doi redactori anonimi care au înlăturat din text multe stîngăcii. Le sînt de asemenea profund recunoscător Patriciei Williams și lui Dagfinn Føllesdal pentru consilierea oferită în ceea ce îi privește pe filosofii continentali din secolul XX.

De la Bentham la Nietzsche

Utilitarismul lui Bentham

Marea Britanie nu a fost nevoită să treacă prin transformările politice violente care au afectat cea mai mare parte a Europei în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea și primii ani ai secolului al XIX-lea. Dar, în 1789, anul revoluției franceze, era publicată o carte care avea să aibă un efect profund asupra gândirii politice și morale chiar și la mult timp după moartea lui Napoleon. Lucrarea fusese scrisă de Jeremy Bentham și se numea *Introducere în principiile moralei și ale legislației*, cartea care avea să devină lucrarea fondatoare a curentului de gândire numit utilitarism.

Bentham s-a născut în 1748 și a fost fiul unui prosper avocat londonez. Delicat, precoce și pasionat de cărți, copilul a fost trimis la Școala Westminster la vârsta de 7 ani și a absolvit Queen`s College de la Oxford la vârsta de 15 ani. S-a pregătit pentru o carieră în drept și a început să profeseze la 21 de ani, dar practica juridică în vigoare i s-a părut dezgustătoare. Fusese deja scandalizat de teoriile juridice în vigoare când, la Oxford, audiase prelegerile faimosului jurist William Blackstone. A ajuns la concluzia că sistemul juridic britanic era greoi, artificial și incoerent: trebuia reconstruit din temelii plecând de la principiile corecte ale jurisprudenței. Principiul fundamental de acest tip, credea Bentham, i-l datorăm lui Hume. Atunci când a citit *Tratatul asupra naturii umane* a început să vadă limpede și a ajuns să creadă că utilitatea este testul și măsura întregii virtuți și singura origine a justiției. Plecând de la un eseu critic al chimistului Joseph Priestley, Bentham a interpretat conceptul utilității ca semnificând faptul că fericirea majorității cetățenilor trebuie să fie criteriul după care să fie apreciate problemele unui stat. Într-o formulare mai generală, adevăratul standard și adevăratul scop al legislației era să asigure o fericire cât mai mare unui număr cât mai mare de cetățeni. După 1770, Bentham a lucrat la o critică a lucrării lui Blackstone, *Comentarii asupra legilor Angliei*. O parte dintre criticile lui Bentham au fost publicate în 1776 sub numele *Un fragment cu privire la guvernare*, care conținea un atac la adre-

sa noțiunii de contract social. În același timp, a scris o dizertație cu privire la pedepse, pornind de la ideile penologului italian Cesare Beccaria (1738-1794). O analiză cu privire la scopurile și limitele pedepselor, împreună cu expunerea principiului utilității, au format substanța *Introducerii în principiile moralei și legislației*, care a fost întregită în 1780, cu nouă ani înainte să fie în cele din urmă publicată.

Fragmentul asupra guvernării a fost prima formulare publică de către Bentham a principiului că „doar obținerea celei mai mari fericiri pentru un număr cât mai mare de oameni este măsura binelui și răului”. Cartea a fost publicată anonim, dar a avut câțiva cititori influenți, printre care contele de Shelburne, un liberal de frunte care avea să devină la puțin după aceea prim-ministru. Când Shelburne a descoperit că Bentham era autorul lucrării, l-a luat sub protecția lui și l-a introdus în cercurile politice din Anglia și Franța. Cel mai important printre noii prieteni britanici ai lui Bentham a fost Caroline Fox, o nepoată a lui Charles James Fox, căreia, după o lungă, dar spasmodică perioadă de curtare, i-a făcut o cerere eşuată de căsătorie, în 1805. Cea mai însemnată dintre cunoștințele din Franța a fost Étienne Dumont, tutorele fiului lui Shelburne, care avea să publice mai târziu, în traducere, un număr din lucrările sale. Pentru un timp, reputația lui Bentham a fost mai mare în Franța decât în Marea Britanie.

Bentham a petrecut perioada dintre 1785 și 1787 în străinătate, călătorind prin Europa împreună cu fratele său, Samuel, care se ocupa de afacerile cu terenuri ale prințului Potemkin la Cricov, în Rusia Albă. În timp ce se afla acolo, Bentham a conceput un nou tip de închisoare, un Panopticum, o clădire circulară cu un punct central de observație care să permită supravegherea permanentă a deținuților. S-a întors din Rusia entuziasat cu privire la reformarea sistemului închisorilor și a încercat să convingă atât guvernul britanic, cât și pe cel francez să finanțeze construcția unui panopticum model. Guvernul lui William Pitt a înaintat Parlamentului un act prin care autoriza construcția, dar acesta a fost respins din pricina ducilor posesori de pământuri care nu voiau o asemenea închisoare în apropierea proprietăților lor și a intervenției directe (sau cel puțin așa îi plăcea lui Bentham să creadă) a regelui George al III-lea. Adunarea Națională Franceză nu a dat curs ofertei lui Bentham de a supraveghea personal construcția unui panopticum, dar i-a oferit calitatea de cetățean de onoare al republicii.

Interesul lui Bentham cu privire la teoria și practica legală s-a extins astfel mult dincolo de interesul inițial cu privire la legislația penală. Exasperat de caracterul confuz al legilor civile, a scris un tratat consis-

tent, *Despre legi în general*, care, la fel ca alte opere de-ale lui, a rămas nepublicat mult timp după moartea autorului. Reflectînd cu privire la Legile săracilor, a propus ca o rețea de panopticumuri să fie înființată pentru a da de lucru „mizerilor împovărați”, iar aceasta să fie administrată de o companie națională pe acțiuni, care să ofere dividende imediat ce munca deținuților se va dovedi lucrativă. Cu toate acestea, niciun panopticum, nici penal, nici comercial, nu a fost construit vreodată. Totuși, în 1813, Parlamentul britanic i-a acordat lui Bentham gigantica sumă de 23000 de lire sterline, drept compensație pentru efortul de a fi elaborat planurile unei astfel de construcții.

În 1808, Bentham s-a împrietenit cu un filosof scoțian, pe nume James Mill, care tocmai începea să scrie o monumentală *Istorie a Indiei*. Mill avea un remarcabil fiu de doi ani, John Stuart, la a cărui educație Bentham a contribuit. În parte din pricina influenței lui Mill, Bentham, care se ocupa deja de mulți ani cu teoria și practica din curțile judiciare, a început să se concentreze acum mai degrabă asupra reformelor de ordin politic și instituțional decît asupra procedurilor de practică juridică. A scris un *Catehism al Reformelor Parlamentare*, care a fost finalizat în 1809, deși nu avea să fie publicat pînă în 1817, cînd avea să fie urmat la foarte puțin timp de schița unui document reformator radical. A petrecut mai mulți ani schițînd proiectul unei reforme constituționale, care era ne-terminat la data morții lui Bentham. Spre sfîrșitul vieții devenise convins că întregul sistem constituțional britanic era un paravan care ascundea o adevărată conspirație a celor bogați împotriva celor săraci. De aceea, a susținut abolirea monarhiei și a Camerei Lorzilor și introducerea unor parlamente anuale alese prin vot universal și pierderea privilegiilor de către Biserica Anglicană.

Propunerile liberale ale lui Bentham au mers mult dincolo de chestiunile care priveau interesele imediate ale Marii Britanii. În 1811, i-a propus lui James Madison să elaboreze un cod constituțional pentru Statele Unite. A fost activ în Comitetul Britanic pentru Grecia, care a sponsorizat expediția în care lordul Byron avea să-și piardă viața, la Missolonghi, în 1823. La un moment dat, nădăjduia să-și vadă codul constituțional implementat în America de Sud de către Simón Bolívar, președintele Columbiei.

Grupul „filosofilor radicali”, care a îmbrățișat idealurile lui Bentham, a fondat în 1823 *Westminster Review*, o publicație prin care erau răspîndite ideile utilitariste. Erau entuziaști în privința reformelor educaționale. Bentham a conceput o programă pentru învățămîntul gimnazial, care punea accentul mai mult pe științe și tehnologie decît pe limbile clasice. Împreună cu colegii lui a fost activ în înființarea *University College* din

Londra, care și-a deschis porțile în 1828. Aceasta a fost prima universitate din Marea Britanie care a admis studenți fără a le testa cunoștințele religioase. Rămășițele lui Bentham aveau să fie depuse aici după moartea sa, în acord cu propria sa dorință, unde se regăsesc și astăzi sub forma unei mumii îmbrăcate și avînd un cap de ceară – „propria sa statuie”, după cum s-a exprimat chiar el. Un omagiu mult mai substanțial adus strădaniilor lui a fost Marea Cartă a Reformei¹, care extindea substanțial atribuțiile Parlamentului și care a fost adoptată la doar cîteva săptămîni după ce a murit.

Cei care l-au cunoscut bine, chiar și cei mai aprigi dintre admiratorii lui, au fost de acord că a fost o personalitate unilaterală, un intelect extrem de pătrunzător, dar cu o sensibilitate afectivă deficientă. John Stuart Mill l-a descris ca fiind riguros și coerent în gîndire, dar lipsit de cele mai multe dintre trăirile empatice ale ființelor umane. Karl Marx spunea că îl luase pe pantofarul englez drept un prototip al întregii umanități. „În nicio țară”, spune Marx, „nu a existat un filosof care să fi debitat cu atîta emfază cele mai mari banalități” (C 488). Cunoașterea pe care o avea Bentham cu privire la natura umană era într-adevăr foarte limitată. „Întreaga sa gîndire era empirică”, spunea Mill, „și avea anume empirismul cuiva lipsit de experiență”. După părerea lui Mill, Bentham nu a atins niciodată maturitatea ca individ. „A fost un băiețel pînă la sfîrșit” (U 78).

Dezvoltările teoretice ale lui Mill

Pe de altă parte, lui Mill nu i s-a permis niciodată să fie doar un băiețel. Nu a fost niciodată la școală, nici nu a interacționat cu alți copii și a fost educat acasă de către pretențiosul lui tată. A început să citească în greacă la vîrsta de trei ani și, pînă la aproximativ doisprezece ani, îl citise pe Platon în original aproape în întregime. Cam la acea vîrstă a început să studieze logica direct din Aristotel, în timp ce își ajuta tatăl să corecteze a sa *Istorie a Indiei*. Anul următor a parcurs o prelegere de economie politică. Nu i s-a permis niciodată să aibă o vacanță, „întrucît, din pricina asta, ar pierde obiceiul de a lucra și ar deprinde obișnuința de a lenevi”. Dar la vîrsta de paisprezece ani, a petrecut un an în Franța, la reședința fratelui lui Bentham, Samuel, care i-a oferit posibilitatea de a audia cursuri de știință la Montpellier. Nu a avut nicio altă educație universitară în afară de aceste cursuri, însă, în jurul vîrstei de șaisprezece ani, era probabil mai educat decît majoritatea licențiatilor.

¹ *Great Reform Bill*, cunoscut și sub numele de *Representation of the people Act*, adoptat în 1832, aducea schimbări majore în sistemul electoral din Anglia și Țara Galilor (n. tr.).

Ceea ce Mill a prețuit cel mai mult cu privire la excepționala sa educație a fost măsura în care tatăl lui i-a permis să gîndească cu propria minte. „Nu mi s-a spus niciodată ceva ce aș fi putut afla prin propria mea cercetare, în orice caz nu înainte ca efortul de afla acel lucru să mă epuizeze complet” (A 20). Mill a spus că și-a început viața adultă cu un avantaj de un sfert de veac în raport cu cei ce fuseseră educați în școlile și universitățile publice. Dar această educație l-a transformat, după propriile cuvinte, într-o „pură mașinărie de gîndit”. După mai mulți ani în care a susținut cauze liberale alături de colegii săi de la *Westminster Review*, în timp ce avea și o slujbă de funcționar la Compania Indiilor de Est, Mill a suferit o cădere nervoasă și a căzut pradă unei depresii profunde în care chiar și cea mai eficientă muncă reformatoare părea lipsită de sens.

De depresie l-a scăpat, după propria mărturisire, faptul că l-a citit pe Wordsworth în toamna lui 1828. Poemele acestuia l-au făcut conștient de frumusețea naturii, dar și de alte aspecte ale vieții umane care nu-și găseau vreun loc în sistemul lui Bentham.

Poemele păreau să fie însuși mediul de cultivare al acelor sentimente în căutarea cărora mă aflam. Prin ele, păream să descopăr o sursă de bucurie interioară, de plăcere simpatetică și imaginativă, ceva ce putea fi împărtășit de toate ființele umane; ceva ce nu avea nimic de-a face cu strădănia sau cu imperfecțiunea, ceva ce nu putea fi decît sporit de fiecare ameliorare în condiția fizică sau socială a umanității. De la ele am învățat ce este sursa perenă a fericirii, cînd toate relele mai semnificative ale lumii vor fi fost înlăturate. Și m-am simțit dintr-odată mai bine și mai fericit sub influența lor (A 89).

După ce și-a revenit, Mill nu a încetat să îl admire pe Bentham și să considere că opera lui era superioară celei a moraliștilor dinaintea lui. Dar a început să creadă că sistemul acestuia avea nevoie de modificări și adăugiri atît în privința aspectelor personale, cît și în privința celor sociale.

În ceea ce privește aspectele personale, gîndirea lui Mill s-a dezvoltat sub influența poezilor englezi, locul lui Coleridge fiind preluat după ceva timp de Wordsworth, care a devenit prezența dominantă în mintea filosofului. Ajuns la maturitate, Mill era dispus să-i alătore pe Coleridge și pe Bentham, considerîndu-i „cele două uriașe minți fertile ale Angliei”, fiecare la vremea lui. În ceea ce privește aspectele sociale, noile influențe ale lui Mill s-au dovedit a fi preponderent franțuzești: socialismul emergent al contelui de Saint-Simon (1760-1825) și pozitivismul embrionar al lui Auguste Comte (1798-1857).

În timp ce utilitariștii britanici nu aveau vreo problemă în a considera proprietatea privată și dreptul ereditar la proprietate drept ceva de la sine înțeles și inatacabil, saint-simonienii argumentau că munca și capitalul

disponibile la nivelul unei societăți trebuiau utilizate ca o resursă comună pentru bunăstarea întregii comunități, fiecare cetățean fiind obligat să contribuie conform propriilor posibilități și avînd dreptul să fie recompensat conform propriilor contribuții. Mill însuși era sceptic în privința ideilor socialiste, dar acestea l-au convins cu privire la necesitatea de a justifica existența proprietății private și a pieței libere. Admira idealismul saint-simonienilor și a fost influențat de unele dintre principiile lor – în primul rînd ideea perfecte egalități între femei și bărbați.

Comte a început el însuși ca saint-simonian, dar a ajuns în timp să-și dezvolte propriul sistem pe care l-a denumit „filosofie pozitivă”. Ideea din acest sistem care a făcut o impresie puternică asupra lui Mill a fost aceea că societatea umană și cunoștințele umane au parcurs trei stadii istorice: teologic, metafizic și pozitiv. Aceste stadii erau, în limbaj saint-simonian, organice sau înțelese de la sine. În primul stadiu, societățile dădeau explicații supranaturale fenomenelor și încercau să producă efecte în lumea reală prin intermediul practicilor magice și religioase. Acest stadiu, conform lui Comte, a durat de la începuturile istoriei, prin tot Evul Mediu, pînă la Reformă. În stadiul metafizic, fenomenele erau explicate prin intermediul substanțelor și forțelor, care s-au dovedit a nu fi mai puțin oculte decît factorii supranaturali care operau în stadiul teologic. Acest stadiu s-a încheiat odată cu revoluția franceză, iar lumea era acum pe cale să intre într-un stadiu pozitiv, cu adevărat științific.

Ceea ce Mill a preluat de la Comte și de la saint-simonieni a fost ideea de progres. Între fiecare stadiu și cel următor exista, asta a înțeles Mill, o etapă disruptivă, critică, iar el era convins că trăiește o astfel de perioadă. A început să privească spre viitor,

înspre un viitor care va uni cele mai puternice calități ale perioadelor critice cu cele mai bune calități ale stadiilor naturale; libertatea neconstrînsă de a gîndi, libertatea neîngrădită de a acționa a indivizilor în toate modurile care nu sînt vătămătoare pentru ceilalți; de asemenea, un viitor care va delimita ceea ce este bun de ceea ce este rău, ceea ce este folositor de ceea ce dăunează și va cultiva adînc toate aceste convingeri în suflete prin intermediul educației timpurii și prin intermediul unanimității generale a sentimentelor (A 100).

Odată ce va fi fost atins acel stadiu, progresul va înceta să fie necesar. Comandamentele morale vor fi atît de ferm întemeiate în rațiune și vor căpăta un caracter atît de constrîngător, încît nu va fi nevoie, ca în cazul tuturor celorlalte credințe, să fie abandonate periodic.

Deși a fost un jurnalist prolific încă de foarte tînăr, Mill nu a publicat vreo carte pînă în jurul vîrstei de patruzeci de ani. Dar prima sa carte, publicată în 1843, a fost o carte substanțială care a obținut o recunoaștere

imediată și durabilă. Aceasta se numea *Un sistem al logicii*, avea șase volume la care Mill lucrase mai mulți ani și a cunoscut opt ediții în timpul vieții autorului.

Cartea cuprinde o gamă largă de subiecte, legate doar prin dorința autorului de a aduce o contribuție originală, de secol XIX, la tradiția seculară a empirismului britanic. Mill prezintă aici o versiune seculară a fenomenalismului teologic al lui Berkeley: materia nu este altceva decât posibilitatea permanentă a senzației, iar lumea externă nu este altceva decât „lumea posibilelor senzații care se succed conform legilor”. A fost de acord cu Hume că nu avem vreun concept al minții înseși în afara senzației conștiente care se produce în noi înșine și a recunoscut că o problemă filosofică dificilă în mod particular este aceea de a deosebi existența altor minți în afara celei proprii. Dar, spre deosebire de alți empiriști, Mill s-a interesat serios de aspectele formale ale logicii și de metodologia științei.

Un sistem al logicii începe cu o analiză a limbajului și cu o trecere în revistă a principalelor tipuri de nume (incluzând aici substantive proprii, pronume, descriptori, termeni generali sau expresii abstracte). Toate numele, crede Mill, denotă obiecte: numele proprii denotă obiectele ale căror nume sînt, iar termenii generali denotă obiectele la care se pot aplica. Dar pe lângă denotație există și conotație; de exemplu, un nume precum „om” îl va denota pe Socrate, (printre alții), dar va conota multe alte atribute, precum cel de raționalitate sau animalitate.

Mill a oferit o teorie inferențială elaborată, grupînd raționamentele în reale și verbale. Inferențele silogistice sînt mai degrabă verbale decât reale, pentru că un silogism nu ne oferă cunoaștere suplimentară. Inferențele reale nu sînt deductive, ci inductive, ca atunci cînd spunem „Peter e muritor, James e muritor, John e muritor, prin urmare toți oamenii sînt muritori”. O asemenea inducție nu ne duce, cum ar crede unii logicieni, de la particular la general. Legile generale sînt mai degrabă formule pentru a infera informații de la elemente particulare cunoscute către elemente particulare necunoscute. Mill stabilește cinci reguli sau canoane valabile pentru experimente, pentru a ghida cunoașterea științifică de tip inductiv. Utilizarea acestor canoane, susține Mill, permite cercetării empirice să progreseze fără a se fundamenta pe adevăruri a priori².

Un sistem al logicii merge mult dincolo de discuția cu privire la limbaj sau despre inferențe. Cel de-al șaselea volum, de exemplu, se intitulează „Despre logica științelor morale”. Principalele științe de acest tip sînt psihologia, sociologia și ceea ce Mill numește „etologia” sau studiul privind formarea caracterului. Științele sociale includ știința politicii și economia;

² Logica lui Mill va fi discutată detaliat în capitolul 4 (n. a.).

dar o tratare pe larg a acestor discipline apare într-o altă carte, *Principiile de economie politică*, din 1848.

Prin expunerea acestui empirism de factură nouă, Mill a făcut un pas important și fără precedent. Adevărurile de tip matematic fuseseră dintotdeauna o dificultate pentru empiriștii autentici, din moment ce par printre lucrurile cele mai sigure din cunoașterea noastră și, cu toate acestea, par de asemenea să preceadă experiența, nu să rezulte din ea. Mill a susținut că aritmetica și geometria, nu mai puțin decât fizica, constă din ipoteze empirice – ipoteze care au fost minuțios confirmate de experiență, dar nimic altceva decât ipoteze modificabile oricând în lumina unor noi experiențe.

Această teză – oricât ar fi părut de puțin plauzibilă filosofilor care au venit după el – a fost esențială pentru scopul principal al lucrării lui Mill, care era acela de a respinge o noțiune care reprezenta pentru el „cel mai de seamă suport intelectual al doctrinelor false și al instituțiilor proaste”, și anume noțiunea că adevărurile externe minții pot fi cunoscute mai degrabă prin intuiție intelectuală decât prin experiență. Mill vedea într-adevăr în această chestiune unul dintre cele mai importante subiecte din întreaga filosofie: „Diferența dintre aceste două școli de filosofie, Școala Intuiției și cea a Experienței și Asocierii, nu este o chestiune de simplă speculație filosofică; este o chestiune plină de consecințe practice și stă la baza tuturor diferențelor semnificative dintre opiniile practice în era progresului” (A 162).

Cea mai agresivă bătălie dusă de Mill în acest război intelectual s-a desfășurat într-una dintre ultimele sale cărți, *O examinare a filosofiei domnului William Hamilton* (1865). Domnul William Hamilton era un filosof scoțian și un reformator, profesor de logică și metafizică la Edingburgh între 1838 și 1856. În prelegerile sale, încercase să prezinte o versiune nouă și îmbunătățită a filosofiei simțului comun a lui Reid, la fel cum Mill încercase să prezinte o versiune nouă și îmbunătățită a empirismului lui Hume. Atunci când au fost publicate, Mill a văzut în aceste prelegeri ținta ideală a criticii sale a tuturor formelor de intuiționism.

Cartea lui Mill a dobândit mai multă faimă decât textul pe care-l examina, deși astăzi nu mai e studiată mai deloc. Lucrările lui Mill care au dobândit cea mai mare popularitate printre cititori nu erau, conform propriei lui mărturii, în întregime ale lui. În 1851, el s-a căsătorit cu Harriet, văduva unui comerciant londonez pe nume John Taylor, o doamnă cu preocupări intelectuale cu care întreținuse o prietenie intimă, dar castă, vreme de douăzeci de ani. Căsătoria a durat doar șapte ani, pînă când Harriet a murit la Avignon. Conform mărturisirilor lui Mill, Harriet ar trebui consi-

derată drept coautoare a volumului *Despre libertate* (publicat în 1859) și a volumului *Supunerea femeilor* (scris în 1861 și publicat în 1869).

Despre libertate încearcă să traseze limitele intervenției guvernământului în sfera libertății private. Principiul fundamental este stabilit după cum urmează:

Singurul motiv pentru care omenirea este îndreptățită, individual sau colectiv, să interefereze cu libertatea de acțiune a oricărei părți a ei este autoprotecția. Singurul motiv pentru care puterea poate fi exercitată împotriva unui membru al unei societăți civilizate, împotriva voinței acestuia, este pentru a împiedica vătămarea celorlalți. Propriul bine, fie fizic, fie moral, nu este un temei suficient.

Fiecare este stăpîn asupra propriei persoane, asupra propriei minți și propriului trup. Eseul aplică acest principiu în diferite arii de interes, în principal în domeniul libertății de expresie.

Publicarea lucrării *Supunerea femeilor* a fost doar punctul final al unui efort susținut al lui Mill pentru promovarea drepturilor femeilor și a îmbunătățirii condiției acestora. Cînd James Mill susținea, în lucrarea sa *Eseu asupra guvernării*, că femeile nu au nevoie de drepturi pentru că interesele lor coincid cu cele ale bărbaților lor, tînărul John Stuart, susținut la vremea aceea de Bentham, s-a opus. În lucrarea sa, *Gînduri cu privire la reformele parlamentare* din 1859, a propus ca oricare cetățean educat, fie el bărbat sau femeie, să aibă dreptul de a vota, pentru că „de ce colectorul de voturi ar trebui să facă o diferență acolo unde colectorul de taxe nu face niciuna?” (CW xix. 328) În 1866, a prezentat o petiție pentru introducerea votului femeilor, iar, în timpul dezbaterilor pentru cea de-a doua cartă a reformei, a propus un amendament – care a obținut 73 de voturi – pentru eliminarea formulărilor care restrîngeau dreptul de vot la bărbați. Dar *Supunerea femeilor* atinge chestiuni de interes mai larg decît votul și ataca întreaga instituție victoriană a familiei, bazată pe o viziune particulară a legii și moralității. Înțeleasă în acest fel, susținea Mill, familia nu este altceva decît o formă de servitute domestică.

Între 1865 și 1868, Mill a fost membru al parlamentului de la Westminster. Pe lîngă interesul privind chestiunile feministe, Mill s-a mai interesat de problema irlandeză și de reforma electorală. Era critic cu privire la politica coercitivă a guvernului britanic în Irlanda, și a publicat un pamflet în care susținea necesitatea unei reforme radicale a sistemului funciar. A susținut reprezentarea proporțională în alegerile parlamentare, ca o clauză de siguranță împotriva unei eventuale tiranii a majorității împotriva minorității. Opiniile sale cu privire la toate aceste chestiuni au

fost în cele din urmă tipărite în 1861, în lucrarea *Considerații asupra guvernării reprezentative*.

Mill și-a petrecut ultimii ani ai vieții la Avignon împreună cu fiica sa vitregă, Helen Taylor. A murit acolo în 1873 și a fost îngropat alături de soția sa. *Autobiografia* sa, împreună cu cele *Trei eseuri asupra religiei* au fost publicate postum de fiica sa vitregă.

Deși liberalismul lui Mill nu a încetat niciodată să aibă admiratori, faima lui de filosof sistematic a intrat în declin rapid după moartea lui. Munca sa în domeniul logic a fost privită critic de fondatorii logicii moderne simbolice. Empirismul lui a fost zdrucinat de valul de idealism care a traversat gândirea britanică în ultimele decade ale secolului al XIX-lea. Abia odată cu revenirea empirismului în anii 30 ai secolului XX, scrierile lui au început să fie din nou citite pe scară largă. Dar tradiția utilitaristă a fost ținută în viață fără întrerupere de Henry Sidgwick (1838-1900), care și-a publicat opera cea mai importantă, *Metoda eticii*, în anii care au urmat morții lui Mill.

Sidgwick a fost profesor asociat la Trinity College din Cambridge și a renunțat de bunăvoie la postul său, în 1883. La început, a fost un admirator fără rezerve al lui Mill și a salutat sistemul acestuia întrucît, spunea el, l-a eliberat de arbitrarul regulilor morale pe care le primise prin educație. Dar, în cele din urmă, a ajuns să vadă că exista o nepotrivire între două dintre principiile fundamentale ale lui Mill: hedonismul psihologic (fiecare individ trebuie să-și caute propria fericire) și hedonismul etic (fiecare individ ar trebui să urmărească fericirea generală). Unul dintre scopurile fundamentale pe care și le-a propus în cartea sa a fost rezolvarea acestei probleme, pe care numit-o „problema dualismului rațiunii practice”.

Soluția găsită de Sidgwick a fost aceea de a abandona principiul hedonismului psihologic și de a-l înlocui cu un principiu al egoismului rațional, care stipula că fiecare persoană are obligația de a-și căuta propriul bine. Acest principiu, credea el, este necesar într-o manieră intuitivă. Hedonismul etic, credea el, nu putea fi fondat de asemenea decît pe intuiții morale fundamentale. Prin urmare, sistemul lui a combinat utilitarismul cu intuiționismul, pe care l-a văzut ca fiind calea corectă de abordare a chestiunii moralității. Cu toate acestea, intuițiile obișnuite ale simțului comun, credea filosoful, sînt prea strîmte și prea specifice; cele care fondau moralitatea de tip utilitarist erau mai abstracte. Un astfel de principiu era de pildă cel conform căruia un bine viitor era important ca bine prezent, iar un altul era acela că, din punctul de vedere al Universului, binele unei persoane anume nu era cu nimic mai important decît binele altei persoane.

Dificultatea care se păstra era aceea de a reconcilia intuițiile utili-

tarismului cu cele ale egoismului rațional. Sidgwick a ajuns la concluzia că nu exista nicio soluție a conflictului dintre fericirea mea și cea generală, care să fie bazată pe experiența mundană (ME p. xix). Pentru cei mai mulți oameni, este el de acord, legătura dintre interesul personal și datorie se realizează prin credința în Dumnezeu și nemurirea personală. Cum filosoful nu era dispus să îl invoce pe Dumnezeu în acest context, a concluzionat că, din nefericire, „efortul prelungit al intelectului uman de a contura cadrul unei conduite morale exclusiv raționale pare să fie condamnat dinainte la un eșec inevitabil” (ME, sfârșit). S-a consolatat căutînd, prin intermediul Societății pentru Cercetare Psihică, fondată în 1882, dovezi empirice ale supraviețuirii unui individ după moarte.

Filosofia voinței la Schopenhauer

Formulînd principiul utilității, Bentham l-a așezat în opoziție cu principiul ascetismului, care susține acțiunile doar în măsura în care acestea au tendința de a diminua fericirea unui individ. Ținta lui Bentham fusese morala creștină, dar niciun creștin nu a respectat vreodată cu absolută strictețe principiul ascetismului. Dintre filosofi, cel care s-a apropiat cel mai mult de acest ideal a fost ateul Arthur Schopenhauer, care era doar cu un an mai în vîrstă decît Bentham atunci cînd acesta și-a publicat *Introducerea*.

Schopenhauer a fost fiul unui comerciant din Danzig și a fost crescut în ideea de a urma o carieră în afaceri, pînă în 1803 cînd tatăl lui a murit. Atunci fiul a încununat o viață de studiu, înscriindu-se în 1810 la un curs de filosofie la facultatea din Göttingen, după un început nereușit ca student la medicină. Filosofii lui preferați au fost Platon și Kant, dar nu l-a admirat deloc pe Fichte, discipolul lui Kant, ale cărui prelegeri le-a auzit la Berlin, în 1811. În particular, a fost dezgustat de naționalismul lui Fichte și, în loc să se alătore luptei prusacilor împotriva lui Napoleon, s-a retras pentru a scrie o lucrare numită *Despre împătrita rădăcină a principiului rațiunii suficiente*, pe care a prezentat-o ca dizertație doctorală la Jena, în 1813.

Între 1814 și 1818, a scris opera sa fundamentală, *Lumea ca voință și reprezentare*. Lucrarea este împărțită în patru cărți, prima și a treia fiind dedicate lumii ca reprezentare, iar celelalte lumii ca voință. Prin „reprezentare” (*Vorstellung*), Schopenhauer nu înțelege un concept, ci o experiență concretă – acel gen de cunoaștere pe care Locke ar fi numit-o „idee”. Conform lui Schopenhauer, lumea există doar ca idee, doar în relație cu conștiința: „Lumea este reprezentarea mea”. Pentru fiecare dintre